

SEMANTISCH FUNDAMENTALISME*

Jan Koster
Rijksuniversiteit Groningen

1. De Boom van Porphyrios

Veel van onze stokpaardjes zijn van onbekende herkomst. Het is daarom leuk als je een enkele keer precies kunt achterhalen waar een lang gekoesterd idee vandaan komt. Zo heb ik het aan Maarten van den Toorn te danken dat ik sinds meer dan vijftien jaar geloof dat op bepaalde gebieden van de semantiek letterlijk geen vooruitgang is geboekt sinds de klassieke oudheid en dat er weinig verschil is tussen Aristoteles (384-322 vóór Chr.) en Schreuder en Levelt (\pm 1978 ná Chr.). Ik denk dan met name aan de semantiek van gewone zelfstandige naamwoorden en eigennamen, zoals aap, noot, en Mies (en niet zozeer aan de veel succesvollere zinssemantiek). Toen menig taalkundige nog worstelde met de semantische ideeën van Katz en Fodor (1963) en hun generatief-semantische nazaten, wees Van den Toorn (1980) op de opvallende gelijkenis van de theorieën in kwestie met de de Boom van Porphyrios:

Van den Toorn was deze boom tegengekomen in een in 1966 verschenen vertaling van Jevons (1870). Uit de tekst van Jevons blijkt dat het in de tweede helft van de vorige eeuw nog gebruikelijk was om de Boom van Porphyrios op te nemen in logische handboeken. Porphyrios, geboren omstreeks 232 na Christus, deed met zijn boom weinig anders dan het illustreren van de bekende Aristotelische classificatiemethode in species, genera, etc. De kern van deze classificatiemethode is dat begrippen hiërarchisch geordend zijn.

Ik las het genoemde artikel van Katz en Fodor voor het eerst in 1969 en had van het begin af aan het gevoel dat ik getuige was van iets van ontstellende naïviteit en onvruchtbaarheid. Ook Katz en Fodor representeren hun concepten in bomen, en wel als bomen van markers, die in vele opzichten aan de Boom

* Voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel wil ik graag Hans Luhrman, Sjaak de Mey, en Eric Reuland bedanken. Zij zijn het in verschillende mate oneens met mij en mede daarom geheel onschuldig aan de misvattingen die de lezer mogelijkwerwijs zal aantreffen.

van Porphyrios doet denken. Door de vondst van Van den Toorn kreeg ik plotseling het gevoel dat we hier niet zozeer te maken hadden met een vruchtbare wetenschappelijke vernieuwing als wel met een meer dan 2000 jaar oud idée reçue.

In onze eeuw is de Boom van Porphyrios onder verschillende vermommingen op het toneel verschenen: de betekenispostulaten van Carnap (1956), de markers van Katz, de "syntactische" conceptbomen van de generatieve semantici, de netwerken van computerlui en psychologen als Collins en Quillian (1972), en God mag weten wat nog meer. In alle gevallen gaat het om hetzelfde antieke idee: het idee dat concepten een plaats hebben in een hiërarchische ordening. Meestal voert men dit idee op om bepaalde logische implicaties (entailments) te verklaren, zoals: als Socrates een mens is, dan is Socrates 'redelijk', 'beziel', en 'bezintuigd'. De gewenste implicaties kan men aflezen door, uitgaande van Socrates, in een boom als (1) een pad omhoog te volgen.

De Boom van Porphyrios is niet het enige antediluviaanse idee dat Katz en Fodor (1963) in de moderne linguïstiek en cognitiewetenschap gepopulariseerd hebben. Naast hun versie van de Boom (de 'markers') onderscheidden zij voor concepten ook nog een aantal ongrijpbare 'distinguishers'. 'Markers' en 'distinguishers' samen werden toegeschreven aan de psychische inventaris van de mens, de noodzakelijke en voldoende voorwaarden die -zo men wil- als intensie de extensie van woorden en zinnen zouden bepalen. De opvatting dat ongebruikte zinnen (type-sentences) en de eraan ten grondslag liggende woorden een vaste betekenis hebben acht ik een ongegronde en verwerpelijke vorm van semantisch fundamentalisme.

De gedachte dat woorden vaste betekenissen hebben, namelijk platonisch of psychologisch opgevatte essenties (universalia), gaat evenals de erop gebaseerde Boom van Porphyrios terug op de klassieke oudheid. Plato en Aristoteles definiëren hun essenties vooral ontologisch en geven een uiteenlopende verantwoording van ons psychisch vermogen om toegang tot deze essenties te hebben. Latere denkers, zoals Descartes, Leibniz, en Kant, geven een epistemologische wending aan het essentialisme. Dat wil zeggen dat men de universalia niet langer zoekt in een soort buitenaardse hemel (Plato) of in de dingen zelf (Aristoteles), maar in de structuur van de menselijke geest. Deze idealistische epistemologisering van het antieke essentialisme, die m.i. ook een zogenaamde anti-psychologist als Frege omvat (zie Sluga 1980), ligt ten grondslag aan veel moderne semantiek en cognitiewetenschap. Ik doel daarbij met name op die varianten die de Boom van Porphyrios incorporeren. Maar ook andere vormen van semantisch fundamentalisme hebben onze eeuw geteisterd, zoals de gedachte dat er met woorden een niet-psychologische 'Sinn' correspondeert die de 'Bedeutung' bepaalt (Frege 1892). Minstens zo beroemd zijn de 'intensies' van Carnap (1956) die de 'extensie' van een woord zouden bepalen.

Overigens heeft het antieke essentialisme altijd zijn tegenstanders gehad. In de oudheid was er de skeptische traditie met representanten als Sextus Empiricus (omstreeks 300 na Christus) en in de Middeleeuwen leidde de kritiek zelfs tot een hoogtepunt in de nominalistische school. De twintigste eeuw heeft belangrijke anti-essentialistische denkers voortgebracht als Wittgenstein en Quine.

De filosofie van Wittgenstein is een krachtig pleidooi tegen de opvatting dat betekenissen als (platonische of mentale) entiteiten opgevat moeten worden. Concepten zijn volgens Wittgenstein niet alleen niet in de geest te vinden, ze zijn evenmin per se definieerbaar door het geven van noodzakelijke en voldoende voorwaarden. Hier tegenover stelt Wittgenstein (1953, I § 66 vlgg.) onder andere het bekende beeld van de "family resemblance". Deze gedachte is allerminst origineel. De gematigd nominalistische traditie van de Middeleeuwen ontkende weliswaar de realiteit van universalia, maar moest toch op zijn minst een zekere mate van overeenkomst erkennen tussen de dingen die door hetzelfde begrip aangeduid worden. Volgens Haller (1988) had Wittgenstein zelfs de notie "family resemblance" ontleend aan Oswald Spenglers Untergang des Abendlandes.

Een tweede belangrijk idee van de latere Wittgenstein is dat woorden hun interpretatie ontlenen aan het gebruik, aan de steeds wisselende taalspelen waaraan de woordgebruikers deelnemen. Ook dit idee is eigenlijk niet zo origineel. Het was gemeengoed in een traditie waar filosofen niet zo vaak naar kijken, namelijk de taalkundig-filologische traditie. Ik kom hier zo meteen op terug.

Katz, Fodor, en Chomsky zetten zich vaak af tegen Wittgenstein. Om te beginnen beweert Wittgenstein dat ten aanzien van de taalspelen men niet naar verklaring moet streven, maar hooguit naar beschrijving (van het gebruik).¹ De MIT-groep, die juist het verklarende element in de taalkundige praktijk wilde benadrukken, was hier uiteraard tegen. Daar kwam nog bij dat Wittgensteins erfenis in de praktijk

1 Wittgenstein 1953, I § 109.

enigszins leek te verzanden. De analytische filosofie, voor zover die zich toelegde op de beschrijving van gebruiksgevallen, leek er vaak op te wijzen dat Wittgenstein eerder een eindpunt dan een begin had aan-gegeven.

Daar kwam nog bij dat Chomsky zijn elders met succes toegepaste onderscheid tussen "competence" en "performance" ook toepasbaar achtte op de semantiek. Het Wittgensteiniaanse gebruik zou dan gezien moeten worden als een geval van performance, waar dan vanzelfsprekend een competence aan ten grondslag zou liggen van conceptuele aard. Chomsky is nooit helemaal meegegaan met de Katziaanse benadering van die semantische competence, maar aanvankelijk althans bestond er een zekere consensus dat aan ons semantische gedrag een competence ten grondslag ligt van conceptuele aard. Aldus sloot ook Chomsky (1965) zich aan bij de antieke traditie die concepten ziet als entiteiten, en wel bij de cartesiaanse versie van deze traditie, die concepten ziet als entiteiten van mentale aard.

Competence is bij Chomsky voorts een vorm van kennis, en wel grotendeels van onbewuste kennis. Om begrijpelijke redenen hebben filosofen altijd veel moeite gehad met dit begrip van onbewuste kennis. Na vele debatten heeft Chomsky (1980) de controverse uiteindelijk afgedaan als een betrekkelijk loos debat over woorden. Ik ben het daar niet mee eens, en uiteindelijk zal ik dan ook betogen dat het begrip onbewuste kennis een mislukte kunstgreep is om het traditionele, pre-Wittgensteiniaanse beeld van de menselijke geest te redden.

Ik geloof dat er een theorie mogelijk is die zowel recht doet aan het Wittgensteiniaanse idee dat betekenis alleen in het gebruik te vinden is als aan het Chomskyaanse idee dat er "iets" aan dat gebruik ten grondslag ligt. Dat "iets" is echter naar mijn mening geen conceptuele kennis van bewuste of onbewuste aard. Overigens geloof ik dat alle pogingen om het "iets" in kwestie te beschrijven mislukt zijn. Het gaat noch om essenties (definities) of enig andere loot van de Boom van Porphyrios, noch om "family resemblances", noch om prototypes (Rosch 1975). Zeker als karakterisering van de representaties waarover het individu beschikt gaan al dit soort benaderingen voorbij aan de enorme verscheidenheid die er van individu tot individu kan bestaan. Het idee van Putnam (1975) dat er daarom sprake moet zijn van een "division of linguistic labor", is daarom een stap in de goede richting.² Maar ook Putnam houdt zo uiteindelijk vast dat het "iets" wat aan taalgebruik een vorm van kennis is, zij het geen individuele kennis maar collectieve kennis.

Geen enkel van de genoemde opvattingen neemt het feit serieus dat het brein van de mens een biologische entiteit is, waarin geen kennis te vinden is maar elektro-chemisch gecodeerde informatie over de zaken waarover wij kunnen spreken. Dat is volgens mij het "iets" dat aan het gebruik ten grondslag ligt. Gebruik is een noodzakelijke voorwaarde voor decoding, en daarom heeft Wittgenstein m.i. gelijk: betekenis is alleen te vinden in het gebruik.

Voordat ik mijn opvatting in meer detail toelicht, wil ik eerst iets zeggen over de traditionele inzichten in de gebruiksafhankelijkheid van betekenis.

2. Het belang van polysemie

Ik weet dat ik een vreselijk taboe doorbreek, maar ik moet bekennen dat ik over de semantiek van gewone woorden iets geleerd heb van de colleges en geschriften van Reichling, iets dat ik mis bij Katz, Fodor, en McCawley, om maar te zwijgen over Frege, Tarski, Carnap, Montague, en Davidson. Dit niet zo zeer omdat Reichling (1935, 1965) nieuwe en originele ideeën verkondigt, alswel omdat hij een heldere compilatie geeft van bepaalde -ook door hemzelf traditioneel geachte- inzichten. Voor het overige heeft Reichling slechts dunne geschriften geproduceerd vol onbegrip voor vernieuwers als Chomsky.

Volgens de bedoelde opvattingen van Reichling, die ik in vele opzichten vanzelfsprekend en juist acht, kan men bij de betekenis van woorden een constant element en een veranderlijk element onderscheiden. Reichling (1935, 333) verwijst daarbij naar Van Ginneken (1907), die een onderscheid maakte tussen "le problème statique" en "le problème dynamique". Het constante element is volgens Reichling het ervaringsfeit van de betekeniseenheid bij de taalgebruiker. Die eenheid bestaat uit meerdere "betekenismomenten", die van persoon tot persoon kunnen verschillen en waar in de loop van iemands leven iets bij kan komen. In het

² **Frege (1892) ziet de arbeidsdeling alleen in de "Vorstellungen", die volgens hem geen objectieve betekenis ("Sinn") voorstellen.**

werkelijke taalgebruik worden nu meer of minder betekenismomenten wat Reichling noemt "ge-actueerd". Hierbij maakt Reichling onderscheid tussen conjuncte toepassingen, waarbij veel betekenisonderscheidingen tezamen gebruikt worden, en disjuncte toepassingen, waarbij slechts één of slechts enkele onderscheidingen gebruikt worden. Dus als iemand het woord zak gebruikt voor een zak aardappelen, dan is er sprake van conjuncte toepassing, en als iemand het woord zak gebruikt voor de jurk van zijn vrouw, dan is er sprake van disjuncte toepassing (Reichling 1965, 44). De mogelijkheid tot disjuncte toepassing is volgens Reichling de oorzaak van de polysemie van het woord, d.w.z. de beweeglijkheid der woordbetekenis.

Wat ik opmerkelijk vind is dat Reichling geen semantisch fundamentalist is, niet op het gebied van het min of meer constante element in de betekenis, en uiteraard per definitie niet op het gebied van het veranderlijke element in de betekenis. Bij Reichling is het constante element niet geheel constant in de zin dat de verzameling betekenismomenten groei of verval kan doormaken. Frege (1892) is een fel tegenstander van een dergelijke karakterisering van het constante element: het zou de subjectieve psychologie van de "Vorstellung" in de plaats stellen van de objectieve "Sinn".

Reichlings opvatting lijkt meer op die van Putnam (1975), met diens "linguistic division of labor". Maar meer nog verdient Reichlings opvatting aandacht om zijn benadrukking van het dynamische aspect van de woordbetekenis. Ik ben het geheel met Reichling eens dat het begrip polysemie de sleutel is tot het begrip van de werking van het gewone woord.

Als Reichlings inzichten zo juist zijn, dan is het des te verwonderlijker dat er nimmer een vruchtbaar onderzoeksprogramma uit voortgekomen is. Allereerst streeft Reichling -in tegenstelling tot bijvoorbeeld Katz- nooit naar explicietheid. Als het constante element bestaat uit een verzameling betekenismomenten, dan zou men zo'n verzameling wel eens willen zien. Ook het dynamische element wordt door Reichling nimmer nader geëxpliciteerd. De welwillende lezer blijft daarom in het ongewisse over hoe het eigenlijk toegaat bij dat context-afhankelijke actueren van betekenismomenten.

Ik geloof dat Reichlings onvermogen tot explicitering te maken heeft met de aard van het onderwerp. Het is geen exclusief persoonlijk onvermogen, want alle andere pogingen tot explicitering zijn mijns inziens ook mislukt. De kern van het probleem is dat Reichling net als bijna iedereen het constante element in de betekenis karakteriseert als iets dat zelf ook van semantische aard is (vgl. de "Sinn" van Frege, de "markers" van Katz, de met hoofdletters aangeduide concepten van de generatieve semantiek, en wat dies meer zij). Ik zal in de volgende paragraaf betogen dat men het constante element in de woordbetekenis buiten het semantische universum moet zoeken.

Overigens geldt voor Reichlings opvattingen ten volle waar ik dit stuk mee begonnen ben, namelijk dat het gaat om ideeën die letterlijk reeds in de klassieke oudheid bestonden. Ook op het gebied van de dynamische, niet fundamentalistische betekenisopvatting is er weinig vooruitgang geboekt sinds de tijd van de Batavieren. Volgens Jakobson (1973) gaat het idee van de polysemie terug op de taalbeschouwingen van de antieke Stoïcijnen. Het is daarom wat overdreven om eerbiedig te spreken over "Reichlings theorie van de betekenis" (vgl. Dik 1968, hfst. 12 en Uhlenbeck 1973).

Eigenlijk maakt Reichling (1935) er nauwelijks een geheim van dat hij traditionele opvattingen compileert. Zo verwijst hij naar Hermann Paul, die aan het eind van de negentiende eeuw al eens voortreffelijk had samengevat waarom het gaat (Prinzipien der Sprachgeschichte, 1880, 9e druk 1975, hfst IV). Paul maakte onderscheid tussen usueel (= normaal) en occasioneel taalgebruik (zie Reichling 1935, 326). Daarbij onderscheidt Paul een aantal afwijkingen van het usuele taalgebruik, zoals "die Beschränkung auf einen Teil des Vorstellungsinhalts" (1975, 91), die als uitstekende aanduidingen kunnen gelden van de beweeglijkheid van de betekenis. Paul heeft weliswaar de neiging om alles als historisch proces te beschrijven ("Wandel der Wortbedeutung"), maar het is duidelijk dat Paul daarnaast de synchronische waarde van zijn principes onderkent. Paul slaat de spijker op zijn kop als hij concludeert dat de door hem genoemde principes mogelijk maken dat we met een eindige woordenschat een oneindig aantal zaken kunnen aanduiden (1975, 103):

Die ganze Masse von Vorstellungen, die in der Seele des Menschen vorhanden ist, sucht sich nach Möglichkeit an den Wortschatz der Sprache anzuheften.

Ik denk niet dat "Reichlings theorie van de betekenis" veel aan Pauls weergave toevoegt.

Daar komt noch bij dat de synchronische interpretatie van Pauls inzichten in 1935 al lang gemeengoed was in Nederland, zoals onder meer blijkt uit De Vooy's opstel Iets over de metafoor uit 1910. Reichling (1935) verwijst herhaaldelijk naar de Verzamelde Taalkundige Opstellen van De Vooy.

Origineel of niet, ik vind dat Reichlings dynamische opvattingen in een traditie staan die door filosofen en moderne linguïsten enigszins miskend is. Wie eenmaal doordrongen is van het verbijsterende

fenomeen van de polysemie beseft meteen waarom het semantisch fundamentalisme futiel is; waarom heilige geschriften, wetboeken, noch wetenschappelijke theorieën (al dan niet geformaliseerd) iets volstrekt eenduidigs over de werkelijkheid zeggen. Ook begrijpt men terstond dat de modeltheoretische semantiek, wat ook haar waarde moge zijn, niet in de verste verte een beeld geeft van het semantisch functioneren van de natuurlijke taal in het algemeen.

Het heeft vooral met de polysemie der woorden te maken dat de zinnen van de natuurlijke taal buiten een gebruikscontext geen betekenis of verwijzing hebben. Voor zover woorden, zinnen, teksten, of welke representaties dan ook, een betekenis of een verwijzing hebben, is die mede te danken aan een gebruikscontext en interpretatieve processen die zelf geen deel uitmaken van de representaties in kwestie. De grote onwaarheid van het semantisch fundamentalisme (waaronder ik ook het neo-positivisme reken en sommige modeltheoretische visies op de natuurlijke taal) is dat woorden, zinnen, teksten, en welke representaties dan ook, semantisch gezien op eigen benen staan. Los gesneden uit een gebruikscontext, hebben representaties noch een betekenis noch een verwijzing in welke mogelijke wereld dan ook.³

Waar zo'n kleine oorzaak als de polysemie der woorden zulke grote gevolgen heeft voor het wereldbeeld, is het misschien dienstig om een voorbeeld de revue te laten passeren. Neem de volgende zin:

(2) Nijmegen is groter dan Groningen

Plaatsnamen zijn het soort eigennamen waaraan het fenomeen der polysemie uitstekend te illustreren valt. Het is duidelijk dat het aantal interpretaties van een zin als (2) oneindig is, en wel omdat de samenstellende inhoudswoorden Nijmegen, groter, en Groningen een onbeperkt aantal interpretaties kunnen krijgen. De waarheidswaarden van (2) zijn niet los te zien van de oneindige verzameling interpretaties van (2). Dus, (2) is wellicht onwaar als we het over het inwonertal hebben, maar waar als we het over de omvang van het katholieke volksdeel hebben in beide steden. En zo kan men een oneindig aantal groepen bedenken die aan respectievelijk Nijmegen en Groningen gerelateerd zijn en die men kan vergelijken in aantal. Steeds is de waarheidswaarde van (2) afhankelijk van de gekozen interpretatie.

Ook het woord groter is onderhevig aan polysemie. Het kan bijvoorbeeld betrekking hebben op de morele moed van de gekozen groep. Zo kan men met (2) beweren dat de Nijmeegse katholieken grotere helden zijn dan hun Groningse tegenhangers.

Zin (2) kan uiteraard ook gebruikt worden om iets anders dan groepen te vergelijken. Zo kan men met (2) beweren dat de Nijmeegse electriciteitscentrale in een groter gebouw gehuisvest is dan de Groningse. Ook kan men willen zeggen dat de ene centrale een groter vermogen levert dan de andere (ongeacht de omvang van de respectievelijke gebouwen).

Kortom, iedereen zal het erover eens zijn dat een zin als (2) een oneindig aantal interpretaties heeft. Het gaat hierbij om een oneindige verzameling die niet constructief hanteerbaar lijkt: het gaat om een oneindigheid die afhangt van de kennis van de gebruikers, inclusief hun toekomstige kennis.

De gedachte dat de klasse van mogelijke interpretaties van een zin niet te specificeren is zal weinig weerstand ontmoeten. Wat filosofisch gezien minstens zo interessant is, is dat individuele interpretaties ook niet te representeren zijn. Men kan een representatie als (2) vertalen in een onbeperkt aantal nieuwe representaties, maar die nieuwe representaties moeten stuk voor stuk zelf weer geïnterpreteerd worden, waardoor alles opnieuw begint (ook de symbolen van de nieuwe representaties zijn onderhevig aan polysemie). Pogingen om interpretaties te representeren leiden dus tot oneindige regressie. Hieruit kan geconcludeerd worden dat onze interpretaties van woorden en zinnen uiteindelijk niet representeerbaar zijn.

Kenmerkend voor het semantisch fundamentalisme is de gedachte dat een zin behalve interpretaties

³ Ik ben het eens met de stelling van Baker en Hacker (1984) dat de scheiding tussen betekenis ("Sense") en pragmatiek ("Force") onjuist is en ten grondslag ligt aan de onjuiste kijk op de semantiek van de natuurlijke taal in de traditie van Frege en Carnap. Baker en Hacker gooien echter het kind met het badwater weg en kunnen niet verklaren waarom zowel de Chomskyaanse grammatica succesvol is als de modeltheoretische benadering op sommige gebieden. In beide gevallen gaat het om (hogere-orde) gebieden waarbij men van kennis van de wereld en pragmatiek kan abstraheren.

in gebruikscontexten ook nog een betekenis heeft. Voor een zin als (2) zou dat betekenen dat alle denkbare interpretaties verschillende toepassingen van dezelfde betekenis-kern zijn. Deze opvatting, hoe populair ook, heeft de schijn tegen. Niemand is er ooit in geslaagd om de gemeenschappelijke kern van de oneindige verzameling interpretaties van een zin als (2) met succes te formuleren. Definities van woorden als Nijmegen en Groningen, bijvoorbeeld, zijn volstrekt hopeloos. Definieert men bijvoorbeeld Nijmegen als "de grootste stad van Gelderland", dan gaat men er geheel aan voorbij dat er wellicht inwoners van Nijmegen zijn die denken dat ze in een dorp in Brabant wonen. Toch zouden zulke inwoners heel goed toegerust kunnen zijn om de waarheid of onwaarheid van (2) in tal van situaties te kunnen beoordelen. Elke poging die men zal doen om te betekenis van het woord Nijmegen te specificeren zal neerkomen op het aanduiden van toevallige kennis, die van persoon tot persoon kan verschillen. Kortom, totdat iemand kan vertellen wat de betekenis van het woord Nijmegen is, is er geen enkele reden om te geloven dat het woord Nijmegen een betekenis heeft. Natuurlijk kunnen wij over Nijmegen communiceren wanneer de in ons brein gecodeerde informatie over Nijmegen overeenkomsten vertoont. Maar het moeilijk loochenbare feit dat personen zulke informatie gemeen hebben bewijst niet dat het woord Nijmegen een betekenis heeft.

Zolang er geen reden bestaat om aan te nemen dat sommige woorden een betekenis hebben, is er ook geen reden om aan te nemen dat de eruit samengestelde zinnen een betekenis hebben. Als zinnen überhaupt geen betekenis hebben is het niet minder dan krankzinnig om aan te nemen dat ze wél een waarheidswaarde hebben. De semantische traditie om aan ongebruikte zinnen (type-sentences) zowel een betekenis als een verwijzing toe te kennen is dan ook een regelrechte vorm van gekte.

Samenvattend kom ik tot de conclusie dat ongebruikte zinnen geen betekenis hebben en dat gebruikte zinnen een niet-representeerbare interpretatie hebben. Als deze conclusie juist is, dan zijn modeltheoretische noties niet algemeen toepasbaar op de natuurlijke taal. Ware dit wel het geval, dan zou men, net als bij artificiële calculi, een recursieve definitie moeten kunnen geven van de waarheidsdragers. We hebben echter gezien dat de zinnen van de natuurlijke taal geen waarheidsdragers zijn buiten een gebruikscontext met de daaraan verbonden interpretaties. Maar hier valt, zoals we gezien hebben, niets te specificeren of recursief te definiëren, zodat er ook geen domein gegeven kan worden voor een interpretatiefunctie.

Het is overigens niet mijn bedoeling om de modeltheoretische semantiek in diskrediet te brengen. Met name op het gebied van de betekenis-**verbindingen** zijn er successen geboekt. De theorie der gegeneraliseerde kwantoren heeft zelfs tot indrukwekkende inzichten geleid. Maar dat komt juist doordat het hier gebieden betreft waarop men kan abstraheren van de polysemie van gewone woorden, en meer in het algemeen van onze kennis van de wereld.

Dit alles neemt niet weg dat relatief weinig volgelingen van Montague gevoel hebben voor empirische kwesties. En ook de meester zelf paarde in menig artikel pedanterie aan empirische leegte. Tot slot ben ik ervan overtuigd dat "mogelijke werelden" en "intensies" (functies van mogelijke werelden naar denotata) in de toekomst gezien zullen worden als alchemistische dampen uit de donkere eeuwen van de semantiek.

3. De rol van informatie

Wat ik tot dusver gezegd heb houdt in dat ik betekenis niet zie als een waar dan ook gerepresenteerde **eigenschap** van woorden en zinnen. Van de interpreterende mens losgesneden taalbouwsels en andere representaties zijn geheel betekenisloos. De interpretaties die we aan woorden en zinnen toekennen zijn het resultaat van een betrekkelijk vrij en creatief proces, waarbij we de ons beschikbare informatie proberen toe te snijden op context en situatie.⁴ Door het verschijnsel van de polysemie zijn we in staat met elke zin een

⁴ **Niet alleen woorden en zinnen, alles wat we kunnen waarnemen kan geïnterpreteerd worden. In feite is elke waarneming een vorm van interpretatie.** Dichter bij de natuurlijke taal komen we bij het wichelen der sterren, of bij het voorspellen van de toekomst uit darmen of theebladeren. Evenmin als theebladeren of darmen hebben woorden een betekenis. Woorden vormen een conventionele (arbitraire) koppeling tussen autonome syntaxis en een zekere focus in het geheel van de informatie die in ons brein is opgeslagen. Deze koppeling legt zware beperkingen op aan de vrije creatie die de

oneindig aantal interpretaties te verbinden. Gegeven deze oneindigheid mag het een schier wonder heten dat verschillende mensen tot communicatie in staat zijn en dat hun interpretaties zo vaak en zo snel convergeren in de praktijk. Het zal mede aan deze snelle convergentie te danken zijn dat semantici zo vaak aan de illusie ten prooi gevallen zijn dat woorden en zinnen een betekenis hebben. Toch wijst de snelle convergentie er op dat er constante elementen in de interpretatie zijn. Sterker nog, een theorie over onze interpretatieve vermogens moet -bij wijze van minimale adequaatheidseis- zowel de oneindige polysemie als de convergentie kunnen verklaren (vgl. de eerder genoemde opmerkingen van Van Ginneken).

Sommige aspecten van de interpretatie (en mutatis mutandis de taalproductie) zijn betrekkelijk stabiel en onafhankelijk van context en situatie. Ik denk hierbij aan de syntactische structuur, en tot op zekere hoogte ook aan de eerder genoemde tweede-orde elementen als kwantoren en andere operatoren (Uhlenbeck 1983 spreekt van verplichte elementen).

Maar ook bij woorden als aap, noot, en Mies, moet er sprake zijn van constanten in de toepassing van deze woorden in het taalgebruik. Het probleem hierbij is dat nog nooit iemand erin geslaagd is het constante element van genoemde woordsoorten te karakteriseren. Ik geloof dat de hoofdoorzaak hiervan is dat men telkens weer probeert de woordbetekenis te vangen door het geven van andere woorden (al dan niet met hoofdletters geschreven, aangeduid als 'markers', of vermomd als wiskundige symbolen). Op die manier geeft men slechts aan hoe woorden zich verhouden tot andere woorden. Maar de verhouding van een woord tot andere woorden, bijvoorbeeld in de Boom van Porfyrios, is slechts één manier om iets over een woord te zeggen. Een andere verbale explicatie van een woord is de opsomming van prototypische eigenschappen (Rosch 1975).

De hier geschetste situatie is kenmerkend voor alle gevallen waarin men zijn kennis over iets wil meedelen. Kennis van wat dan ook is geen eindig specificeerbare verzameling data, maar iets dat mede gestalte krijgt in het menselijk vermogen om een zaak van steeds nieuwe kanten te belichten. Vraag iemand te zeggen wat hij weet van **water** en hij zal zijn creativiteit gebruiken om een in principe oneindig aantal perspectieven te genereren: het is vloeibaar, het is drinkbaar, het is vaak helder, maar niet altijd, het kan bevriezen, op sommige plaatsen is er gebrek aan, het kan chemisch geanalyseerd worden als H₂O, enzovoorts, enzovoorts.

Uiteindelijk zien we hier het verschijnsel van de polysemie weer terug: we kunnen alleen over iets praten of denken door het in een bepaald contextueel perspectief te plaatsen.

Maar we zoeken juist naar iets constants dat los staat van ons vermogen om zaken in oneindig wisselende perspectieven te plaatsen. Daar komt nog bij dat lang niet al onze informatie over iets als **water** beschrijfbaar is: we hebben ook besef van een bepaalde smaak, van een bepaalde kleur, en van bepaalde tastgewaarwordingen. Kortom, onze kennis van water is enerzijds slechts toegankelijk door het genereren van perspectieven die het gezochte constante element onscheidbaar incorporeren; anderzijds is er sprake van multi-sensorische geheugenindrukken.

De oplossing moet naar mijn mening niet gezocht worden in verbale of crypto-verbale karakterisering, maar in iets waarvan Plato en Aristoteles geen weet hadden, namelijk het moderne informatiebegrip. We weten dat onze sensorische indrukken van **water** gecodeerd worden d.m.v. van elektro-chemische signalen. Maar ook grote hoeveelheden andere informatie over **water** moeten elektro-chemisch gecodeerd zijn in ons brein. Het zogenoemde constante element in het gebruik van woorden als water moet dan waarschijnlijk gezocht worden in de gecodeerde informatie die met het woord verbonden is.

Elektro-chemisch gecodeerde informatie is niet rechtstreeks toegankelijk voor introspectie, maar slechts door decodering. Stel nu dat onze wijze van decoderen bestaat uit toepassing in een context, onder controle van het bewustzijn. Dan kunnen we op geen enkele wijze "van binnenuit" het gezochte constante element beschrijven. Elke beschrijving genereert een perspectief en blokkeert daardoor automatisch de rechtstreekse toegang tot de "perspectiefloze" onderliggende informatie. Aldus zouden we kunnen verklaren dat we betekenis slechts kennen als ervaring in de veelvormigheid van het gebruik en dat het nog nooit gelukt is om het constante element te karakteriseren los van het gebruik (karakteriseren is zelf een vorm van gebruik). Als mijn voorstelling van zaken juist is, is het zelfs principieel onmogelijk om het constante element via introspectie te karakteriseren: het bestaat slechts als gecodeerde informatie en niet in toegankelijke, gedecodeerde, en dus beschrijfbare vorm.

Mijn speculatie houdt in dat betekenis slechts bestaat in het actuele taalgebruik, onder decodering

interpretatie uiteindelijk is.

van de in ons brein opgeslagen informatie.⁵ Het decoderingsproces is mede verbonden met het bewustzijn en is op dit moment een compleet mysterie. Niettemin acht ik het denkbaar dat zowel onze wijze van informatie-opslag als onze decoderingsprocessen extern bestudeerbaar en localiseerbaar zijn door toekomstige revoluties in het hersenonderzoek.

Het kan overigens misleidend zijn om de met woorden verbonden informatiecoderingen aan te duiden als betekenis coderingen. Door de aard van het decoderingsproces kan de afstand tussen code en resultaat enorm zijn. Het is bijvoorbeeld misleidend om te zeggen dat de eigenschappen van een organisme in het DNA gecodeerd zijn. Dankzij de genen wordt slechts een proces op gang gebracht dat zijn eigen condities creëert en waarin de genen vaak slechts een regulerende rol spelen. Volgens Stent (1978, 177) is zelfs de wijze waarop de uit het DNA "afgelezen" eiwitten zich vouwen niet in het DNA gerepresenteerd.

Op analoge wijze ziet het er naar uit dat de met woorden geassocieerde informatie geen representatie van de betekenis is. Wellicht hebben de coderingen in kwestie slechts in hoofdzaak een regulerende rol bij de decoding in het gebruik, een decoding die verder cruciaal berust op het bewustzijn en op het -steeds wisselende- contextuele perspectief dat genereerd wordt.

Het is dus onjuist om mijn opvatting aan te duiden als een "information theory of meaning". Ik stel betekenis niet gelijk aan informatie, maar aan een mede op informatie berustende ervaring die **gecreëerd** wordt in het gebruik.

Ik stel dus het besproken informatiebegrip in de plaats van Chomsky's duistere begrip 'tacit knowledge'. Evenals betekenis, lijkt mij kennis iets te zijn dat in actuele situaties wordt gegenereerd op basis van de informatie in het brein en de context (zie de discussie over **water** hierboven). Ook hier speelt het bewustzijn een rol in het decoderingsproces. Als men ook de ontoegankelijke representaties tot kennis bevordert, dan is het hek van de dam. Dan bezitten ook robots kennis, en zelfs de thermostaat van de centrale verwarming. Het is een gangbare maar niettemin metaforische gewoonte om de representaties die het gedrag van machines regelen tot kennisrepresentaties uit te roepen. Hetzelfde geldt voor die representaties in ons brein die niet gedecodeerd worden via het bewustzijn en die als zodanig te vergelijken zijn met machinerepresentaties.

Ook is het volgens mijn decoderingsgedachte onzinnig om van aangeboren kennis te spreken: kennis heeft, evenals betekenis, geen bestaan los van gebruikssituaties. Als men zijn vermogen tot contextueel decoderen verliest, verliest men ook zijn kennis. Noch het brein van een embryo noch het brein van een lijk bevat kennis.

Op het gebied van de informatie in het brein kan veel genetisch bepaald zijn, op dezelfde wijze waarop de rest van ons lichaam anatomisch en fysiologisch bepaald is door onze genetische code. Informatie delen wij met dier en machine, kennis niet.

Dankzij het informatiebegrip kunnen wij aannemelijk maken dat er een constant element aan de betekenis ten grondslag ligt dat niet voor beschrijving via introspectie toegankelijk is. Dankzij het contextuele decoderingsbegrip kunnen we aannemelijk maken dat betekenis en kennis alleen bestaan in actuele gebruikssituaties. De decoding gaat gepaard met het genereren van wisselende perspectieven. Dit verklaart de polysemie, de oneindige verzameling interpretaties die met woord en zin verbonden kan worden.

De redelijke mate van convergentie die wij, communicerend, in onze semantische doolhof ervaren is ongetwijfeld te danken aan onze genetisch bepaalde natuur met zijn wellicht rijke voorprogrammering van informatiestructuur en -verwerking. Daarnaast weten wij dat in veel gevallen een gemeenschappelijke cultuur de communicatie bevordert.

4. Over oorzaken en gevolgen

Mijn diepste wens is dat de lezer denkt dat veel van wat ik gezegd heb van een zekere trivialiteit is. Immers,

⁵ **De gedachte dat betekenis slechts in het gebruik te vinden is komt overeen met de bekende stelling van Wittgenstein. De decoderingsgedachte verbindt dit gebruik met een representatie buiten het semantische universum, de opgeslagen informatie. Zonder decoding heeft informatie niets met betekenis te maken. Hierin verschilt mijn opvatting van de traditionele semantiek die -tevergeefs- het gemeenschappelijke element binnen het semantisch universum gezocht heeft.**

hoe dichter mijn conclusies bij het gezonde verstand staan, des te verwonderlijker is het dat onze culturele tradities het semantisch fundamentalisme zo gretig omarmd hebben. Het is wat dat betreft interessant om eens te kijken hoe onze cultuur omgaat met teksten die er werkelijk toe doen. Want daar ligt misschien het uiteindelijke belang van mijn conclusies. Wat geldt voor woorden en zinnen geldt voor al onze symbolische representaties, dus ook voor teksten. Net zo min als woorden en zinnen, hebben teksten een gebruiksonafhankelijke betekenis. Of anders gezegd: noch zinnen noch teksten zijn waarheidsdragers buiten een pragmatische context.

Iets geheel anders wordt vaak gesuggereerd door de praktijk van het verklaren van literaire teksten op school en universiteit. De zogenaamde autonomie van het literaire werk, zoals die indertijd door sommigen bepleit werd, is een hersenschim (wat tegenwoordig trouwens vrij algemeen wordt ingezien). Een tekst veronderstelt een culturele context en kan alleen betekenen wat de interpretator er in die context van maakt. Dit betekent dat elke interpretator een tekst bekijkt vanuit zijn eigen kennis. Zoveel lezers, zoveel interpretaties: geen enkele tekst bevat een ultieme waarheid die door noeste interpretatieve arbeid achterhaald kan worden. Waar de literatuurwetenschap ooit iets anders suggereert, is er sprake van residuen van het semantisch fundamentalisme.

Teksten die geen ultieme waarheid bevatten! Wat moet dat betekenen dat voor de godsdienst, zal men zich afvragen. Het lijkt mij geen toeval dat semantische fundamentalisten als Plato en Aristoteles door respectievelijk Augustinus en Thomas van Aquino zijn ingelijfd als een soort hulpkerkvaders. En ook de middeleeuwse Islam kon het, zoals bekend, heel goed vinden met Aristoteles. Het zou de grote godsdiensten slecht uitgekomen zijn als die filosofische scholen toonaangevend zouden zijn geworden die staande houden dat het woord God geen vaste betekenis heeft en dat de heilige boeken geen ultieme waarheid bevatten. Het lijkt mij dan ook evident dat christendom en semantisch fundamentalisme elkaar wederzijds gevoed hebben.

De kerkgeschiedenis lijkt overigens te bevestigen dat bijbelboeken evenmin autonoom zijn als literaire teksten. Zoals elke tekst, heeft ook de bijbel steeds aanleiding gegeven tot een veelheid van interpretaties. Daardoor kon de eenheid van de kerk alleen gehandhaafd worden door een centrale autoriteit inzake tekstuele kwesties. Het streven naar eenheid van interpretatie heeft op den duur vooral brandstapels voortgebracht. Zodra het Roma locuta, causa finita werd vervangen door het sola scriptura van het protestantisme, volgde de ene kerkscheuring na de andere.

Een relatief rationele manier om met teksten om te gaan vindt men in de juridische praktijk. Op de enkele zonderling na die meent dat computers recht kunnen spreken, heeft geen rechter ooit gemeend dat wetboeken autonoom zijn. Sinds mensenheugenis hebben wetten slechts gefunctioneerd dankzij het bestaan van jurisprudentie en rechtbanken die interpretatieve knopen kunnen doorhakken. Zoals iedereen weet kunnen dezelfde wetten en dezelfde feiten tot verschillende beslissingen van rechters leiden.

Daarentegen moet men de meest bizarre vormen van semantisch fundamentalisme in de wetenschap zoeken, in deze eeuw vooral op die terreinen waarop het neo-positivisme zich liet gelden. Het neo-positivisme is mede daarom een curieus geval omdat de aanhangers ervan zich juist vaak tegen vormen van fundamentalisme als de godsdienst wilden afzetten. Zoals alle vormen van fundamentalisme ziet het neo-positivisme teksten, in dit geval bij voorkeur geformaliseerde theorieën of calculi, als autonome dragers van waarheid. De elementaire formules van calculi krijgen hun vaste betekenis in dit geval van buitenaf: door keiharde en rechtstreekse verbindingen met de realiteit van de waarnemingsgegevens. Verificatieprincipes, brugcondities, correspondentieregels, niets werd nagelaten om de zinvol geachte taal (liefst nog in gladgetrokken vorm) een hecht semantisch fundament te geven.

Zoals nu vrijwel algemeen erkend wordt, is het streven van het neo-positivisme op een fiasco uitgelopen. Dit fiasco valt op vele wijzen te beschrijven en te verduidelijken, het snelst misschien nog op basis van onze eerdere beschouwingen over polysemie. Elke taal, hoe streng geformaliseerd ook, kan alleen in contact met de werkelijkheid gebracht worden in een pragmatische context. In zo'n context is volstrekte eenduidigheid niet te bereiken. In de praktijk is zowel de calculus zelf als wat men waarneemt poly-interpretabel. Zoals in alle gevallen van interpretatie, hangt de aard van het resultaat mede af van wat men zelf inbrengt aan achtergrondkennis. Het is daarom een illusie te menen dat de formules van calculi autonome waarheidsdragers kunnen zijn.

Dit alles werd scherp ingezien door Quine, die in zijn klassieke artikel Two Dogmas of Empiricism (1953) betoogde dat de beweringen van een theorie niet individueel aan de empirie getoetst worden maar alleen in samenhang met het geheel van onze kennis. Omdat dit reeds in 1906 door Pierre Duhem was betoogd, verwijst men meestal naar deze holistische gedachte als de hypothese van Quine en Duhem. Het is een andere manier om te zeggen wat ik zelf hier betoog, namelijk dat representaties -inclusief al dan niet geformaliseerde theorieën- geen autonome waarheidsdragers zijn. Strikt genomen is het dus niet mogelijk om

theorieën definitief te verifiëren of te falsificeren.

Het is daarom begrijpelijk dat een overigens weinig fundamentalistische denker als Karl Popper verwoede pogingen heeft gedaan om onder de hypothese van Quine en Duhem uit te komen. Popper is geen semantisch fundamentalist in de zin dat hij zich altijd verzet heeft tegen Aristotelische essenties en andere vaste betekenissen. Het is daarom des te opmerkelijker dat hij altijd vastgehouden heeft aan de andere poot van het fundamentalisme, namelijk de gedachte dat wetenschappelijke uitspraken wat betreft hun waarheidswaarde op eigen benen kunnen staan. Popper (1972) voert een krachtig pleidooi voor de autonomie van zijn wereld drie, de wereld waartoe vooral ook wetenschappelijke theorieën behoren. Zonder deze autonomie zou Poppers beroemde falsificatiebeginsel op losse schroeven komen te staan.

Hoewel ik de autonomie van iets als een Popperiaanse wereld drie volstrekt afwijs -na het voorafgaande behoeft dit geen betoog- ben ik het wel met Popper eens dat in de praktijk de effecten van onze achtergrondkennis vaak verwaarloosbaar zijn. Het is een normale wetenschappelijke procedure om in de praktijk net te doen alsof wetenschappelijke uitspraken óók een waarheidswaarde hebben in abstractie van onze achtergrondkennis. Zoals de wetenschapsgeschiedenis uitwijst, is het echter goed om in de gaten te houden dat botsingen van theorie en feiten soms aan de achtergrondkennis te wijten zijn en niet aan de theorie zelf.

Al met al geloof ik dat de wetenschapsgeschiedenis overtuigende bewijzen levert voor de juistheid van de hypothese van Quine en Duhem en daarmee voor de stelling van dit artikel, namelijk dat symbolische representaties geen vaste gebruiksonafhankelijke betekenis hebben en daarom geen autonome waarheidsdragers kunnen zijn.

Het semantisch fundamentalisme, met zijn verwerpelijke gedachte van zinnen met vaste betekenissen en autonome waarheidswaarde, is wellicht het meest kenmerkende leerstuk van de Westerse filosofie geweest (zoals men kan afleiden uit Weitz 1988). De vraag is hoe dit komt. Op de symbiose met het christendom heb ik al gewezen. Maar hoe komt het dan dat het fundamentalisme zijn meest dogmatische vorm heeft gekregen in het vaak anti-christelijke neo-positivisme? Hoe is het mogelijk dat na de kritiek van Wittgenstein het fundamentalisme zo'n opmerkelijke come-back heeft gemaakt in het kielzog van de generatieve grammatica?

Het antwoord op deze vragen moet mijns inziens gezocht worden in de menselijke behoefte aan vastigheid en in de angst voor epistemologisch en moreel relativisme. Fodor (1990), bijvoorbeeld, is opvallend openhartig over dit onderliggende motief van zijn filosofische activiteiten (op. cit. p. xii): "I hate relativism. I think it affronts intellectual dignity". Hoe respectabel Fodors motieven ook zijn, in de semantiek van de natuurlijke taal is de gezochte zekerheid niet te vinden.

BIBLIOGRAFIE

- Baker, G.P. en P.M.S. Hacker (1984), Language, Sense and Nonsense. A Critical Investigation into Modern Theories of Language. Oxford.
- Carnap, R. (1956), Meaning and Necessity. A Study in Semantics and Modal Logic. Chicago.
- Chomsky, N. (1965), Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Mass.
- Chomsky, N. (1980), Rules and Representations. New York.
- Collins, A. en R. Quillian (1972), "How to Make a Language User", in E. Tulving en W. Donaldson, Red., Organization of Memory. New York.
- Dik, S. (1968), Coordination; Its Implications for the Theory of General Linguistics. Amsterdam.
- Fodor, J.A. (1990), A Theory of Content and Other Essays. Cambridge, Mass.
- Frege, G. (1892), "Ueber Sinn und Bedeutung", in Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 100, 25-50.
- Ginneken, J. van (1907), Principes de Linguistique Psychologique. Amsterdam.
- Haller, R. (1988), Questions on Wittgenstein. London.
- Jakobson, R. (1973), Main Trends in the Science of Language. London.
- Jevons, S. (1870), Elementary Lessons in Logic. London.
- Katz, J. en J. Fodor (1963) "The Structure of a Semantic Theory", Language 39, 170-210.
- Paul, H. (1880), Prinzipien der Sprachgeschichte. 9e druk, Tübingen, 1975.
- Popper, K. (1972), Objective Knowledge. Cambridge.
- Putnam, H. (1975), "The Meaning of 'Meaning'", in H. Putnam, Mind, Language, and Reality. Philosophical

- Papers, Volume 2. Cambridge.
- Quine, W.V.O. (1953), "Two Dogmas of Empiricism", in W.V.O. Quine, From a Logical Point of View. New York.
- Reichling, A. (1935), Het Woord. Een Studie omtrent de Grondslagen van Taal en Taalgebruik. Zwolle (onveranderde herdruk 1967).
- Reichling, A. (1965), Verzamelde Studies over Hedendaagse Problemen der Taalwetenschap, 3e herziene en uitgebreide druk. Zwolle.
- Rosch, E. (1975), "Cognitive Representation of Semantic Categories", Journal of Experimental Psychology: General 104, 192-233.
- Schreuder, R. en W.J.M. Levelt (1978), "Psychologische Theoriën over het Lexicon", Forum der Letteren 19, 40-58.
- Sluga, H. (1980) Gottlob Frege. London.
- Stent, G. (1978), Paradoxes of Progress. San Francisco.
- Toorn, M. van den (1973), Nederlandse Taalkunde. Utrecht.
- Uhlenbeck, E.M. (1973), Critical Comments on Transformational-Generative Grammar 1962-1972. Den Haag.
- Uhlenbeck, E.M. (1983) Linguistics: Neither Psychology nor Sociology. Wassenaar (NIAS, Uhlenbeck-Lecture I).
- Voors, C.G.N. de (1910), "Iets over de Metafoor", in Verzamelde Taalkundige Opstellen, Tweede Bundel. Groningen, 1925.
- Wittgenstein, L. (1953), Philosophische Untersuchungen. Oxford.
- Weitz, M. (1988), Theories of Concepts. A History of the major Philosophical Tradition. London.